

PROBLÉMY OCHRANY KULTURNÍ KRAJINY V RAKOUSKÉ SPOLKOVÉ ZEMI ŠTÝRSKO

Venkovský prostor působil po celá staletí jako stabilizující faktor vnitřních změn kulturní krajiny ve střední Evropě. Proto tak docela nepřekvapuje, že mnoho konzervativních stran v Evropě našlo své kořeny a kulturní dědictví v selském stavu, který byl vždy strážcem tradičních hodnot, západoevropského myšlenkového bohatství, starodávných zvyků a uvážlivým pečovatelem o naši osídlenou a neosídlenou kulturní krajinu.

Konzervativismus, který respektuje osvědčenou tradici a neuzavírá se pokroku tam, kde je účelný a nutný, je pozitivním jevem. I při nutnosti neustálé obnovy našeho životního prostoru a jeho adaptace na požadavky nové doby nesmíme naše kul-

Tab. 1: Obyvatelstvo podle vybraných věkových kategorií s trvalým bydlištěm v okresech Graz-okolí, Feldbach a Leoben

		Celkem	<15 let	%	>60 let	=
Graz - okolí	1991	118.048	22.307	18,90	21.421	18,15
	1971	99.589	27.394	27,51	17.406	17,48
	1951*	80.460	19.027	23,65	12.264	15,24
Feldbach	1991	65.751	13.346	20,30	12.229	18,60
	1971	64.805	19.761	30,49	11.418	17,62
	1951*	62.679	15.694	25,04	8.909	14,21
Leoben	1991	73.372	10.608	14,46	17.870	24,36
	1971	86.097	20.886	24,26	16.063	18,66
	1951*	83.841	20.424	24,36	10.231	12,20

* 0 až < 14 let

Zdroj: Österreichisches Statistisches Zentralamt, Wien. Ergebnisse der Volkszählungen 1951, 1971, 1991 (Rakouský ústřední statistický úřad, Výsledky sčítání lidu z let 1951, 1971 a 1991)

Tab. 2: Zaměstnanost podle sektorů ekonomiky v okresech Graz – okolí, Feldbach a Leoben

		Celkem	Zemědělství a lesnictví	%	Průmysl a řemesla	%	Služby	%
Graz-okolí	1991	55.231	4.192	7.59	16.214	29.36	16.388	29.67
	1971	40.552	9.483	23.38	13.978	34.47	5.572	13.74
	1951	41.348	22.896	55.37	13.240	32.02	2.616	6.33
Feldbach	1991	31.062	6.122	19.71	7.421	23.89	6.399	20.60
	1971	28.566	12.980	45.44	5.400	18.90	2.828	9.90
	1951	37.973	30.079	79.21	5.111	13.46	1.480	3.90
Leoben	1991	0.478	1.257	4.12	9.457	31.03	8.799	28.87
	1971	31.840	2.126	6.68	12.745	40.03	4.933	15.49
	1951	34.831	5.062	14.53	21.584	61.97	3.786	10.87

Zdroj: Österreichisches Statistisches Zentralamt, Wien. Ergebnisse der Volkszählungen 1951, 1971, 1991 (Rakouský ústřední statistický úřad, Výsledky sčítání lidu z let 1951, 1971 a 1991)

turní kořeny zapírat, potlačovat, nebo na ně úplně zapomenout.

Všude tam, kde falešně pojatá víra v pokrok bere identitu lidem a jejich bydlištěm, vesnicím a městům i pracovištím, která vytvořili a kde hospodaří, a pokouší se násilně vymazat historické dědictví, se mstí nejen člověk tím, že pohrdá novými vnucovanými ideologiemi, normami a představami o hodnotách, ale i sama (kulturní) příroda, a to daleko setrvalejším a dlouhodobějším způsobem. Chtěl by to snad někdo ze znalců poválečné historie střední Evropy popřít?

Je zbytečné hledat odpověď na otázku, zda nové politické, sociální a ekonomické poměry na východě nebo západě střední Evropy měly větší nebo menší vliv na devastaci nebo zachování původního stavu kulturní krajiny, protože ta je všude stejnou měrou ohrožena.

Strukturální změny ve venkovském prostoru

Pronikavé změny, k nimž došlo s rozšiřováním průmyslové a po ní následující společnosti s rozvíjejícím se sektorem služeb, kladly na venkovský prostor stále nové a rozsáhlejší nároky, jimž tradiční systém uspořádání už nevyhovoval. Nejvíce patrné a trvalé jsou změny ve struktuře obyvatelstva a v sociální struktuře (tab. 1 a 2).

Mohutné strukturální změny, jimiž venkovský prostor spolkové země Štýrsko

od konce poslední světové války procházel, je zde možno popsat jen zkráceně jako jejich trendy. Pro tento účel byl vybrán typicky zemědělský okres (Feldbach ve východním Štýrsku) a okres Graz–okolí, který je příkladem silné přitažlivosti zemského hlavního města pro okolní aglomeraci.

Úbytek pracovních sil je nejmarkantnější v zemědělství a lesnictví. Podíl osob zaměstnaných v zemědělství se ve Feldbachu snížil z cca 80 % (1951), což je hodnota vyskytující se ještě dnes v mnohých venkovských regionech východní části střední Evropy, na necelých 20 % (1991), přičemž tento trend stále pokračuje. Ve spádové oblasti velkoměsta Grazu (cca 250.000 obyvatel) se počet osob zaměstnaných v zemědělství významně snížil z 55,4 % (1951) na 23,4 % (1971) a dále až na 7,6 % (1991). Tento vývoj, který byl zaznamenán především během posledních dvou časových intervalů mezi sčítáními lidu, odráží nejen všeobecný trend útlumu zemědělské produkce a úbytku pracovních sil v zemědělství, nýbrž zvláště rostoucí vzájemnou sociální a hospodářskou závislost mezi zemským hlavním městem a jeho zájmovým územím (suburbanizace, industrializace, výstavba dopravních komunikací, výstavba supermarketů na okraji města). V průmyslovém okrese Leoben se tento pokles pracovníků v zemědělství a lesnictví projevil méně dramaticky než v obou výše jmenovaných okresech, a to z toho

důvodu, že už v r. 1951 pracovalo v zemědělské a lesnické prvovýrobě pouze 14,5 % osob zaměstnaných v prvovýrobě. V r. 1991 to bylo už jen 4,1 %.

V průmyslu a v živnostenské výrobě, resp. službách byl tento trend ve srovnání se zemědělstvím jiný. Zatímco v okrese Graz–okolí se projevil výrazný přesun pracovních sil do terciární sféry, ve které v r. 1951 pracovalo 6,3 % a v r. 1991 29,7 % (tj. nárůst o 23,4%), v okrese Leoben se počet zaměstnanců ve službách zvýšil jen o 18 % a v okrese Feldbach o 16,7 %. Nabídka pracovních míst v sektoru veřejných a soukromých služeb úzce souvisí s počtem obyvatelstva, jemuž jsou poskytovány, a s postavením hlavních středisek.

Rozvoj průmyslové výroby a služeb ve třech vybraných okresech dává obrázek o celé problematice hospodářského rozvoje spolkové země Štýrsko. Změnami ekonomické struktury nejvíce utrpěly tradiční regiony těžkého průmyslu Mur–Mürzfurche, v jejichž centru leží Leoben (ocelářský průmysl, těžba hnědého uhlí, dřevařský průmysl, papírnický průmysl, pivovarnictví). Počet osob zaměstnaných v průmyslu se snížil z 62 % na 40 % a dále až na 31 % v r. 1991. V okrese Graz–okolí došlo ke značnému kolísání počtu zaměstnanců průmyslu (zejména v papírnách, cementárnách, dřevařském a kovářském průmyslu v Murthalu). Zatímco v období 1951 až 1971 byl zaznamenán

Tab. 3: Budovy a obytné budovy v okresech Graz–okolí, Feldbach a Leoben

	1951		1981		1991	
	Budovy	Obytné budovy	Budovy	Obytné budovy	Budovy	Obytné budovy
Graz-okolí	13.565	12.897	29.786	27.448	35.023	32.666
Feldbach	12.120	11.604	16.570	15.394	18.563	17.240
Leoben	7.765	6.892	12.761	11.479	13.837	12.195

Tab. 4: Změna počtu budov a obytných budov v okresech Graz–okolí, Feldbach a Leoben v období 1951–1991 a 1981–1991

Graz-okolí			
Obytné budovy	1951/91	+19.769	+65.2 %
Budovy		+21.458	+63.2 %
Obytné budovy	1981/91	+5.218	+19.0 %
Budovy		+5.237	+17.6 %
Feldbach			
Obytné budovy	1951/91	+3.790	+32.7 %
Budovy		+6.443	+53.2 %
Obytné budovy	1981/1991	+1.846	+12.0 %
Budovy		+1.993	+12.0 %
Leoben			
Obytné budovy	1951/91	+5.309	+76.9 %
Budovy		+6.072	+78.2 %
Obytné budovy	1981/91	+716	+6.2 %
Budovy		+1.076	+8.4 %

Zdroj: vlastní výpočty

nárůst zaměstnanců průmyslu o 2,5 % (ze 32 % v r. 1951 na 34,5 % v r. 1971), klesl jejich počet k r. 1991 o 5,1 % na 29,4 %. O důsledcích těchto trendů na kulturní krajinu pojednáme dále.

Po poslední válce se změnilo nejen ekonomické, ale i demografické poměry. Počet nezletilých mladších 14 let byl a je ve venkovských oblastech nejvyšší. V okrese Feldbach bylo zastoupení této věkové skupiny ve všech třech sčítání lidu nejvyšší (v r. 1951 25 %, 1971 30,5 %, 1991 20,3 %). Nicméně pokles o 10,2 % v období let 1971 a 1991 je značně velký. Všeobecný trend menších rodin se již delší dobu projevuje i ve venkovských okresech. K tomu je třeba vzít v úvahu i strukturální slabost a nestabilitu ekonomické situace ve východních příhraničních regionech Rakouska, kde se až do konce 90. let negativně projevují důsledky železné opony, omezující vyhlídky tamního obyvatelstva na lepší budoucnost. To je mj. důvodem vysokého počtu pracovních sil dojíždějících a v menší míře též imigrujících ze zahraničí do prostoru Grazu a Vídně. Není proto nikterak udivující, že stárnutí populace už postihlo i venkovské okresy, částečně v důsledku zvyšující se průměrné délky života, částečně v důsledku útlumu zemědělské výroby a úbytku pracovních sil. Podíl šedesátiletých osob se zvýšil ze 14,2 % v r. 1951 na 18,6 % v r. 1991. Podobný vývoj je patrný i v okrese Graz–okolí (viz tab. 1).

Daleko větší obavy vyvolané negativními účinky na trh práce a regionální zaměstnanost působí proces demografické

restrukturalizace v tradičních střediscích těžkého průmyslu Štýrska, k nimž patří okres Leoben, kde se podíl šedesátiletých od r. 1951 zdvojnásobil (z 12,2 na 24,4 %). Obraz krize regionu, který v padesátých letech patřil k centřům znárodněného železářského a ocelářského průmyslu (VOEST ALPINE Donawitz), dokresluje míra nezaměstnanosti, jejíž hodnota převyšuje průměr za Štýrsko, a podíl předčasně, v důsledku strukturálních změn penzionovaných zaměstnanců.

Je nabíledni, že zmíněné sociálně ekonomické změny se projeví i v počtu obytných budov a v bytovém fondu (tab. 3 a 4).

Z hlediska stavební činnosti existují značné rozdíly mezi průmyslovým okresem Leoben a aglomerací okresu Graz–okolí. V okrese Leoben se zvýšil počet budov od r. 1951 do 1991 celkem o 78,2 % a v okrese Graz–okolí o 63,2 %. Počet bytů se v okrese Leoben zvýšil o 76,9 % a v okrese Graz–okolí o 65,2 %, zatímco v okrese Feldbach se celkový počet budov za těchto 40 let zvýšil jen o 53,2 % a počet bytů o 32,7 %. Skutečnost, že nárůst počtu bytů v okrese Graz–okolí byl vyšší než nárůst počtu budov, lze přičíst na vrub přitažlivosti Grazu na okolní obce projevující se v tom, že se v nich vzhledem ke snižující se nabídce stavebních pozemků stavělo stále více bytových domů pro více rodin. Se zřejmými tendencemi k rozptýlené výstavbě a s pronikáním městských způsobů výstavby do území kdysi venkovsky strukturovaného, získaly novou dimenzi i požadavky na ochranu konfigurace (obrazu) sídla a kulturní krajiny.

Strukturální změny a ochrana kulturní krajiny

Od r. 1977, kdy vyšel štýrský zákon o konfiguraci sídel, vyhlásilo celkem jen 6 obcí (z celkem 57 obcí) pásmo ochrany konfigurace sídla. Vzhledem k tomu, že nejsou k dispozici žádné výsledky šetření četných a mnohovrstevných příčin tohoto faktu, je jeho zdůvodnění mimořádně obtížné. Počet obcí v okrese, v nichž se vůbec ještě vyskytuje historické jádro, je relativně nízký. V mnoha obcích situovaných ve vrchovinné části okresu převažuje rozptýlená zástavba, skupiny samostatných selských dvorců a malé vesnice, které nemají funkci středisek. Většinou zde chybí – s výjimkou sakrálních staveb, statkářských dvorců a zámků – památkové objekty nebo jednotlivé významné stavby. Útěk do měst byl a je velký, mnoho starých venkovských budov chátrá, stává se nefunkčními, je zbouráno a nahrazeno novými, nekvalitními stavbami.

Kupodivu jsou to často přistěhovalci nebo městští majitelé rekreačních objektů, kteří kupují staré selské usedlosti a nadále je – i když mimo jakoukoli tradici – udržují. Naproti tomu se místní venkovské obyvatelstvo v novostavbách a životním stylu stále více přizpůsobuje městu, snad aby ukázalo, že se osvobodilo z pout a image selského způsobu života. Z toho ale vyplývá základní otázka ochrany a udržování venkovské kulturní krajiny: má vůbec ještě smysl udržovat tradiční obraz kulturního prostoru, jestliže o zachování tohoto dědictví má zájem méně než 5 % rakouského obyvatelstva? Nestačí k zprostředkování představy o „starých dobrých časech“ dalším generacím udržovat jen muzea v přírodě a skanzeny vesnic? Lze vůbec hovořit o venkově, o vesnicích a malých osadách jako o místech venkovského bydlení a způsobu života, jestliže v mnoha tzv. venkovských obcích existuje jen několik málo zemědělců „na plný úvazek“, na statcích chybějí dědicové i partneři ochotní se sem přivdat nebo přiznít, mechanizace, moderní technologie, chemizace a metody genetického inženýrství ničí vztah k přírodě a po staletí fungující životní rytmus se ztrácí? Tento úpadek lze nejlépe pozorovat na náboženském životě a lidových tradicích.

V Rakousku je stále více venkovských far prázdných (jen ve Štýrsku nemá vlastního kněze 109 z celkového počtu 390 far), život venkovských spolků odumírá, nebo jeho členy jsou nerolníci, mnoho starých zvyků především náboženského charakteru se vy-

trácí, nebo je praktikováno jen jako turistická atrakce a degeneruje na pouhý folklór.

Diskusi o ochraně venkovského prostoru je třeba vést na pozadí výše uvedených skutečností. Kromě toho je venkov velmi rozmanitý, vícevrstevný, a to jak z fyzikálně–zeměpisného, tak kulturně zeměpisného hlediska, což téměř znemožňuje jakékoli obecné závěry. Ekonomické změny, jimiž jednotlivé regiony během času procházely, se přirozeně odrážejí v demografických, sociálních a prostorově strukturálních poměrech a ve stavební činnosti. Stavebnictví je jedním z nejspolehlivějších ukazatelů okamžitého stavu hospodářství v regionu.

Strukturální změny a stavební činnost

Tuto souvislost lze ve vybraných okresech snadno prokázat. V krizovém regionu Leoben se celková stavební činnost za období 1981 – 1991 zvýšila jen o 8,7 % a výstavba obytných budov dokonce jen o 6,2 %. Naopak v aglomeraci Graz–okolí se celková stavební činnost za stejné období zvýšila o 19 % a výstavba obytných budov o 17,6 %. Regiony při východní hranici, znevýhodňované po dlouhou dobu „železnou oponou“, vykázaly částečně lepší rozvoj než staré průmyslové oblasti Horního Štýrska. V okrese Feldbach byl za období 1981 až 1991 zaznamenán nárůst jak celkové stavební činnosti, tak obytné výstavby o 12 %.

Tomu odpovídá též zvýšený tlak na kulturní krajinu v důsledku poptávky po stavebních pozemcích. Lidé už od nepaměti omezovali přírodu zabíráním životního prostoru. Nejdříve jako lovci a sběratelé, kteří byli sami částí přírody, a později – v průběhu osídlování a technologického rozvoje – stále více jako její uchvatitelé. Jedním z důvodů mohl být také chybný výklad biblického slova „podmaňte si zemi“, které bylo zneužito k bezohlednému drancování našeho životního prostoru, k podmaňování přírody, zneužívání nebo ignorování přírodních zákonů. Příkladem této lidské pýchy jsou jaderné technologie a genové manipulace.

Slovo „podmanit“ má však ještě druhý význam, totiž „umět správně používat své schopnosti“. V tomto smyslu „podmanit si přírodu“ znamená pečovat o ni, uvážlivě využívat její zdroje, dát kulturní krajině možnost regenerace, kterou jí člověk vzal, resp. – vyjádřeno moderním idiomem – poskytnout jí možnost udržitelného rozvoje (sustainable development).

Pojem příroda

Aniž bychom se chtěli pouštět do kulturně filozofické a kulturně sociologické diskuse, přece jen považujeme za vhodné uvést zde několik myšlenek zásadního významu, které přesahují dané úzké téma. Pojem příroda byl během doby interpretován různě. Ještě před dobou Jeana Jacqua Rousseaua byl pojem příroda používán velmi různě a zčásti chybně.

Přírodní krajina zcela neovlivněná člověkem je na naší Zemi řídkým jevem. Ve střední Evropě se už téměř vůbec nevyskytuje. Jestliže dnes hovoříme o ochraně krajiny, chráněných přírodních oblastech, přírodních parcích, pak se jedná jen o ochranu krajiny blízké přirozenému stavu, neboť i tuto krajinu si člověk zabral. Přijíždějí sem a procházejí tudy tisíce návštěvníků, „milovníků přírody“. K tomu je zapotřebí infrastruktury, i když se raději mluví jen o „šetrné turistice“.

Romantické pojetí čisté, nedotčené přírody, jak se s ním setkáváme v literatuře a malířství 18. století a v německé filozofii kultury, je dnes nerealistické a nemístné. Jestliže dnes v našich zeměpisných šířkách hovoříme o přírodní krajině, kterou je třeba zachovat, pak máme na mysli rozsáhlé lesy, louky a pole, čistý vzduch a vodu, to vše nenarušené viditelnými důkazy hospodářské činnosti člověka (domy, silnice, továrny, stroje atd.). Ochrana přírody tedy znamená – také – ochranu a zachování kulturní krajiny vytvářené člověkem.

Máme na mysli především krajinu, ve které lidské aktivity probíhají v souladu s přírodními zákonitostmi, a paradoxně máme za to, že tomu tak je v zemědělské krajině. Pozorovatele přitom neruší, že ve většině zemí západní Evropy a západní části střední Evropy podíl osob pracujících v zemědělství klesl pod 5 %, že svobodný, samostatně hospodařící rolník beznadějně bojuje s konkurencí velkovýroby a obchodu agrárními komoditami, vtahovaných do procesu všeobecné globalizace, že v mnoha zemědělských usedlostech už nebydlí žádní rolníci, už skoro neexistují žádné opravdové vesnice a osady a původní venkovské zvyky jsou nahrazovány folkloristickou pseudokulturou.

Otevření Východu po zhroucení komunistických systémů ve východní a střední Evropě uvedlo mnoho z turistů, kteří tyto země navštívili mnohdy poprvé, ve velký úžas nad tak málo „zastavěnou“, rozuměj „nezničenou přírodní krajinou“ a nad tolika „původními“ venkovskými sídlí. Feno-

mén živelné výstavby narušující krajinu jako by zde neexistoval. Tady byl svět ještě v pořádku, obrovská pole a hvozdy, rozsáhlé pastviny, kam oko dohlédne, i úzké, kroutící se silničky, na nichž jste se nesetkali s nekonečnými frontami aut, jejich často dosti špatný stav, aleje ovocných stromů, které je lemují a jež nebyly považovány za ohrožení automobilistů, a tudíž nebyly odstraněny – zdálo se, že to připomíná doby romantické exaltovanosti, na Západě už dávno minulé. Ani benzinové pumpy, jichž bylo na dlouhých trasách málo, najednou nebyly opravdovým problémem.

To, co návštěvník neviděl, nebo vidět nechtěl, byla znetvořená příroda, vybrakovaná krajina, v níž nebylo místa pro drobné rozčlenění, pro pestrou rozmanitost, živé ploty a skupiny stromů ani pro remízky, protože stály v cestě velkoplošnému pěstování plodin v kolektivizovaném zemědělství s jeho obrovskými traktory a kombajny. V této vybrakované kulturní krajině, jíž zcela dobře sluší označení „kulturní pustina“, nebylo místa pro užitečnou faunu. Potírání škůdců převzala chemie. Důsledkem velkoplošné rostlinné výroby zaměřené na monokultury bylo udusání půdy těžkými sklízecími stroji, kontaminace spodních vod používáním pesticidů a herbicidů a zvýšená eroze půdy. Toho si však všimli jako první ekologové. „Normálnímu“ pozorovateli jsou takové úvahy cizí. Ten, kdo se nikdy nesetkal s opravdovými přírodními krajinami, jaké se vyskytovaly kdysi v západní a střední Evropě, protože takové de facto už neexistují, povyšuje dnes nezastavěnou venkovskou kulturní krajinu do kategorie „kulturní krajiny“, resp. náhradní „přírody“.

Touha civilizace zdeformované urbánními, technologickými a ekonomickými představami o hodnotách po zdánlivě „dobrých starých časech“, přičemž většinou stále není jasno, které období se tím myslí, vedla k vytváření „náhradní přírody“, k jejímu hledání ve vlastním okolí nebo v dalekých zemích, kde je svět ještě „zdravý“.

Koho pak udivuje, že v urbanizované západní a střední Evropě nastoupil v posledních letech opravdový boom golfových hřišť, rekreačních parků, skansenů, safari, přírodních naučných stezek atd., které vznikly ve velkém počtu. Tzv. prožívání přírody se dobře prodává.

V tomto vývoji přitom nesmíme přehlédnout určitý anachronismus. Zatímco mnoho lidí je evidentně ochotno investovat

značné finanční částky do vytváření a prožívání takové „náhradní přírody“ (např. při golfu), zdá se, že ochota investovat do zachování nedotčeného životního prostředí je mnohem menší, ač by tyto náklady byly ku prospěchu nejen smetánce, nýbrž všem. Ochrana přírody a krajiny představuje dnes stejně jako dříve pouhá slova.

Obyvatelé měst prahnoucí po přírodě utíkají před svým stresujícím městským životním prostředím, aby se regenerovali ve vlastním „domečku v zeleni“, a přitom zapomínají na to, že právě tím tento venkovský prostor trvale ničí, a to navíc ve svém bezprostředním okolí, po němž vlastně touží. Totéž platí pro kolony výletníků a lidí na dovolené, kteří víkend co víkend, prázdniny co prázdniny chtějí trávit tam, kde se životní prostředí zdá být ještě v pořádku. Proto tam lidé chtějí mít pokud možno vlastní domek nebo byt, aby unikli neklidu a hektice města. Důsledky jsou známy: zastavěné a pro veřejnost už těžko přístupné břehy jezer a mořské pobřeží, bloky apartmánů a chatové kolonie, event. parkoviště pro nákladní auta TIR na nejkrásnějších místech Alp nebo jiných horských oblastí, event. ostatních atraktivních krajin.

V zimě, když sníh milosrdně přikryje tyto rány, které způsobil alpským regionům masový turistický ruch stejně jako lesnický průmysl, je dvojakost lidského povědomí o životním prostředí zvlášť markantní. Nikdo se nevzrušuje kvůli lesu, kde vidí stožáry výtahů a lanovek, vedlejší silnice napojující se na hlavní, průsekové trasy (geologického průzkumu), velkokapacitní parkoviště, kiosky s občerstvením, hotely a druhé rezidence (chaty, chalupy); v první řadě jsme uživateli krajiny, a nikoli těmi, kdo nad ní uvažují. V létě se naproti tomu tato krajina snů na jedinou stává těžkou noční můrou: prožíváme ohybnost technických pomůcek pro výstup a protilavinových konstrukcí, rakovinný vřed v podobě alpské živelné výstavby narušující krajinu, poznáváme nezhojené rány a jizvy způsobené výstavbou sjezdovek a silnic, široké vymýcené průseky v lese, lyžováním oděné alpské lučiny, erozní brázdy, navršené kamení a bláto z lavin, bezohledně pohozené odpadky. Rozčilujeme se nad lidskou bezohledností v zacházení s přírodou a ... přišť zimu opět jedeme lyžovat, abychom si takzvané užili přírody.

Jistě, tato tvrzení jsou jako do novin, v jistém smyslu nevědecká. Jak však má-

me vyburcovat širokou veřejnost? Publikace v odborných časopisech a vědecká symposia by tento úkol sotva mohly splnit. Je-li pro vědu pečlivé zacházení s naší kulturní krajinou naléhavou záležitostí, musí tedy tuto naléhavost prezentovat široké veřejnosti v jazyce srozumitelném pro všechny a přitom se přestat bát využívat k tomuto účelu masmédií. Jde tady však o to, aby odpovědnost za transfer informací nebyla ponechána žurnalistům, kteří jsou zpravidla s problematikou obeznámeni méně. Druhou kolej, vedoucí k ovlivňování rozhodnutí a změn problematických z hlediska kulturní krajiny, představuje politika. Je sice mnohem svízelnější, i když jako nástroj snáze dostupná a zpravidla i efektivnější. Zde se s definitivní platností rozhoduje o právních normách (zákony, výnosy, předpisy), které trvale poznamenávají obraz kulturní krajiny (formované programy prostorového uspořádání, plány využití ploch, koncepty cizineckého ruchu, nařízeními na ochranu přírody a krajiny atd.).

Právní základy

Štýrský zákon o prostorovém uspořádání z r. 1974 (vícekrát novelizovaný) zdůrazňuje důležitost prostoru a jeho uspořádání pro plánovitý rozvoj kulturní krajiny jako výsledku tisíciletého působení člověka. To se však nemohlo odvíjet nikdy volně, tj. individuálně. Jakmile se člověk začal organizovat společensky, hospodářsky a brzy i (mocensko)politicky, musel vydat a dodržovat pravidla hry, normy, nařízení a zákony, chtěl-li zajistit přežití své a své skupiny v dlouhodobější perspektivě. Exploze obyvatelstva zvláště v 19. a 20. stol. způsobila, že uspořádané rozdělení a využívání přírodních zdrojů se stalo nevyhnutelným, i když to mnozí z nás nechťejí vzít na vědomí.

Protože se půda na naší zeměkouli sama nerozmnožuje a protože je nadto limitována přirozenými omezeními (klíma, vlastnosti půdy, reliéf, voda aj.), stává se zachování nedotčené kulturní krajiny nakonec otázkou přežití, a to i v malém – regionálním rámci. Proto se není čemu divit, že štýrský zemský zákonodárce považuje za hlavního nositele prostorového uspořádání obec jakožto nejmenší politickou prostorovou jednotku.

Když štýrský zákon o prostorovém uspořádání pohlíží na prostorové uspořádání jako na „plánovité, předvídaté utváření území, aby bylo zaručeno trvalé a co nejlepší využívání a zajištění životního

prostoru v zájmu obecného blaha“, pak je to také přiznání k dalekosáhlé ochraně kulturní krajiny.

Realita se však dost často od tohoto zákonného požadavku odchyluje. Zákon sice jednoznačně hovoří o tom, že „vycházejíce z daných strukturálních vztahů, musíme mít na zřeteli přírodní danosti, požadavky ochrany životního prostředí i hospodářské, společenské a kulturní požadavky obyvatelstva a svobodný rozvoj osobnosti ve společnosti“, nepochybně však nic o individuální hodnotě vyjmenovaných složek. Při realizaci se tím otevírá široký interpretační prostor, který vždy nahrává výkladům, jichž lze zneužít. Další těžkostí při provádění opatření k péči o krajinu je pestrost kompetencí. Není nutno respektovat jen různé zákony (životnostenský řád, doprava, lesnictví, vodní hospodářství, hornictví, péče o památky a o životní prostředí atd.), nýbrž i hierarchické kompetence (obec, spolková země, spolkový stát). Samospráva obcí a spolkových zemí je však vůči Spolku vehementně obhajována. Jako další potíž je nutno připomenout často velmi rozdílné odborné kompetence zpracovatelů, politiků a vydavatelů dobrozdání objednaných za účelem vydání rozhodnutí. To všechno může vést k tomu, že se politická rozhodnutí o plánovaných zásazích do kulturní krajiny budou stále odkládat, zvláště, jsou-li za dveřmi volby. Obzvláště křiklavým příkladem ze Štýrska je plánovaná stavba rychlostní komunikace údolím Enže, což je nesmírně půvabná krajina.

Protože se jedná o spolkovou silnici, vzneslo v r. 1982 ministerstvo stavebnictví požadavek, aby byla pro novostavbu rychlostní komunikace údolím Enže vypracována pro délku pouhých 15 km analýza variant a účinků, event. posuzování vlivu na životní prostředí. První úvahy a projekční práce týkající se nového vytyčení přetížené spolkové silnice se objevily dokonce již v r. 1971. Přesto nedošlo až do dnešního dne k definitivnímu rozhodnutí. Byl vypracován více než tucet odborných dobrozdání, zahájena soudní řízení, usku-tečněny blokády silnic a vybojovány volební boje, přičemž se do toho vehementně vměšovala média.

Co tím chceme říci: Dokumentovat změny v obrazu kulturní krajiny je poměrně snadné, již mnohem těžší je vyhledávat jejich přírodní a antropogenní příčiny a téměř nemožné analyzovat specifickou úlohu lidských nositelů rozhodnutí, jaké a jak závažné společenské, hospodářské, poli-

tické, kulturní, ideologické, vzdělanostní, etické nebo estetické a jiné argumenty musí vztít v úvahu. Tyto těžkosti však nesmějí vést k rezignaci. Seriózní, vědecky fundovaný, multidisciplinární výzkum kulturní krajiny zaměřený na praktické použití a budoucnost je potřebnější než kdykoli jindy, ať už se provozuje pod jakýmkoliv módním názvem.

Čteme-li různé zákonné podklady pro ochranu kulturní krajiny a udržitelný rozvoj (v tomto příspěvku se například bere zřetel na štyrské právní předpisy o prostorovém uspořádání), pak se nemůžeme ubránit dojmu, že většina zásad prostorového uspořádání týkajících se krajiny, event. prostoru, jsou ustanovení typu „je třeba“ nebo „lze“, jejichž nedodržení je možno nejen stěžít přezkoumat nebo sankcionovat, nýbrž tato ustanovení nemají ani citelné právní důsledky. Může to být znázorněno na několika příkladech ze štyrského zákona o prostorovém uspořádání. Pokud jde o zásady prostorového uspořádání, znamená to:

- Uspořádání dílčích prostorů je nutno zařadit do uspořádání celého prostoru. V uspořádání celého prostoru je nutno respektovat danosti a požadavky jeho dílčích prostorů.
- Plánování významné pro prostor ... je nutno pokud možno co nejvíce uvést do vzájemného souladu.
- Pro zajištění zdravých životních a pracovních podmínek pro obyvatelstvo je nutno trvale usilovat o uchování a znovuzřízení vyvážených přírodních podmínek.
- Je nutno usilovat o vyvážené hospodářské, společenské a kulturní poměry v souladu počtu obyvatel s prostorovou únosností území.
- Pro zajištění příznivých bytových podmínek je třeba území, která jsou pro svou polohu a klima pro bydlení obzvláště vhodná, vyhradit přednostně pro toto využití.

Zvláštní důležitost pro ohodnocení a posouzení antropogenních zásahů do kulturní krajiny jsou ta ustanovení, která jsou určena k „zajištění nebo zlepšení prostorových předpokladů výkonného hospodářství“, jako např. ustanovení o výslovně prioritním umístění pro:

- malovýrobu, průmysl a zásobování energií;
- těžbu nerostných surovin;
- soukromá zařízení obchodu a služeb. Ta je třeba umístit tak, aby bylo zajištěno zásobování obyvatelstva, např. prostřednictvím vhodné sídelní struktury a dopravního napojení;

- výkonné zemědělství a lesnictví. Půda, která je zvláště vhodná pro zemědělské a lesnické využívání, smí být využívána jinak pouze tehdy, pokud to není v rozporu se zájmy zemědělství a lesnictví.
- Dopravní síť a zařízení infrastruktury je nutno maximálně přizpůsobit plánovanému prostorovému rozvoji.
- Území zvláště vhodná pro rekreaci je nutno zajistit a dále rozvíjet.

Pro požadavky ochrany krajiny je nutno zdůraznit ta ustanovení štyrského zákona o prostorovém uspořádání, která berou v úvahu „takové uspořádání krajiny, jež slouží blahu obyvatel, a to jejím utvářením, uchováním a péčí, jakož i ochranou před újmami“. To platí zvláště pro „území, která jsou charakteristická jako typ krajiny nebo jako kulturní krajina“. Výslovně se poukazuje i na nutnost zamezení živelné výstavbě narušující krajinu. Naproti tomu je třeba zaručit „hospodárné a účelné využití stavební plochy“. „Historicky, urbanisticky a architektonicky cenné lokality, event. části lokality je třeba uchovat a pečovat o ně“.

Při realizaci plánovaných záměrů orientovaných na trvalé utváření a rozvíjení kulturního prostoru ve spolkové zemi Štyrsko, z nichž zde některé uvádíme, se bohužel jen zřídka postupuje podle litery zákona. K tomu je třeba především uvést tři příčiny: za prvé, početná zákonná ustanovení typu „je třeba“, která, jak už bylo zmíněno dříve, nabízejí maximálně široký prostor pro výklad, za druhé, evidentní převaha těch ustanovení, která jsou zaměřena na zajištění prostorových předpokladů pro výkonné hospodářství, nad požadavky ochrany přírody a krajiny, která se má orientovat na „blaho obyvatelstva“, a za třetí, chybějící, příliš nízké, event. nevykonané sankce v případě nerespektování zákona o prostorovém uspořádání.

Zmíněné zásady prostorového uspořádání mají tudíž nejen čistě programový význam, ale slouží též jako důležitý podklad pro vydávání rozhodnutí. Nařízení zakládající se na nich musí být proveditelná a odpovídat cílovým záměrům. Musí být též v souladu s hierarchickým členěním prostoru, to jest, mezi místními, event. regionálními dílčími prostory a celým prostorem země nesmí docházet k obsahovým rozporům v plánování. Při prostorové strukturalizaci různých prostorů pro plánování nutno brát ohled na oboustrannou kongruenci, vzájemné doplňování a vyhýbat se kontroverznímu využití prostoru v kulturní krajině.

Právě ta ustanovení, která se zabývají ochranou konfigurace sídla, event. krajiny, jsou krajně citlivá. V prostorovém uspořádání existuje bohužel mezi těmito oběma odvětvími stále ještě imaginární dělicí čára, která neodpovídá skutečnosti. Konfigurace sídla je charakterizována nejen svými stavbami, podobně jako je obraz krajiny dán nejen nezastavěnou kulturní krajinou.

Kdo by chtěl popírat, že pro skutečný obraz alpského města Innsbrucku je charakteristická impozantní kulisa horského hřebene severního řetězu Alp, nebo že přístavní město bez moře, zredukované jen na čistý stavební fond, by na pozorovatele působilo zcela jinak. Na druhé straně není charakter krajiny určován pouze morfologickým světem tvarů, přirozenou vegetací, vodní sítí nebo klimatem, nýbrž stejně i viditelnými znaky (stavby, nivy, dopravní cesty atd.) činnosti lidí, kteří tam žijí a pracují. Vzájemné působení mezi konfigurací sídla a krajiny je tudíž hlavním imantním znakem každé kulturní krajiny.

V novele ke štyrskému zákonu o konfiguraci sídla z r. 1998 se proto důsledně poukazuje na „vymezení území, která mohou v zájmu uchování malebného působení chráněné oblasti být zastavěna pouze určitým způsobem, nebo nesmějí být zastavěna vůbec (zóny esteticky působících pohledů)“.

Je třeba zdůraznit i požadavek, že je nutno před všemi ostatními záměry dát přednost uchování vhodné půdy pro zemědělství a lesnictví. Tento záměr se v praxi ukazuje dosti často jako prázdná fráze. Pokud musí zemědělci bojující o svou existenci prodávat pozemky za účelem opatření si kapitálu, pak to postihuje většinou nejlepší lokality s ornou půdou a zelení, protože jen ty zaručují nejvyšší výnos. Další problém při uchování dosud nedotčené kulturní krajiny vyplývá ze stálého úbytku zemědělského obyvatelstva. Stále více zemědělců nenachází životního partnera, nebo nemá pro selský dvůr dědice. Velkopodniky způsobují likvidaci malých nebo středních zemědělských podniků. Remízky, živé ploty, osamělé skupiny stromů, roztroušené ovocné sady, bahenní tůň a vlhké biotopy i tradiční systémy parcelace na orných nivách jsou obětovány plně mechanizované, velkoplošné zemědělské velkovýrobě.

A tak se ukazuje, že největší překážkou při realizaci cílových záměrů prostorového uspořádání, péče o krajinu, event. ochrany přírody je v naší dnešní úspěchané době poznamenané globalizací stále se zvětšující časová propast mezi

skutečnými změnami (v kvalitativním i prostorovém ohledu) v naší kulturní krajině a zákony a nařízeními, které je usměrňují. K tomu přistupuje občas obava zákonodárce z rigorózního prosazování ustanovení týkajících se trvalé ochrany nedotčené (kde ještě je) přírodní a kulturní krajiny. Odpor z oblasti ekonomiky a ze strany politiků strachujících se o svá křesla se zdá být (zatím) nepřekonatelný.

SHRNUTÍ

Ochrana kulturní krajiny se vedle ochrany památek, konfigurace sídla a přírody stává stále více společenskopolitickým

požadavkem. Razantní ekonomické, společenské, kulturní a demografické strukturální změny, které v posledních letech postihly venkovské oblasti, jsou v zákonodárství o prostorovém uspořádání realizovány pouze částečně, event. za skutečným prostorovým rozvojem pokulhávají. O problematice se přehledně pojednává na příkladu rakouské spolkové země Štýrsko a předkládá se k diskusi. Přitom se poukazuje zvláště na to, že utváření a rozvoj naší kulturní krajiny jsou ve velké míře vedeny a ovlivňovány různými silami (např. (mocensko)politickými vlivy, ekonomickými zájmy, poměry v pozemkovém vlastnictví, úlohou médií, občanskými iniciativami, dotacemi, histo-

ricky vytvořenými kulturními tradicemi, mocí a vlivem (jednotlivých) nositelů rozhodnutí na regionální, národní a mezinárodní úrovni aj.), jejichž specifickou roli lze kvalitativně a kvantitativně vyjádřit jen stěží. Je proto nutno kriticky se s nimi rozejít, pokud chceme síly utvářející kulturní krajinu nejen pouze popisovat, nýbrž i pochopit.

W. Zsilincsar

*Překlad: Marta Severová
a Petr Martykán*